

VASZIL ZLATARSZKI (1866–1935)

A bolgár polgári történetírás egyik legjelentősebb képviselője V. Zlatarszki. Tanulmányait a pétervári egyetem történelem-filozófia szakán végezte, ahol a szlavista V. I. Lamarszkij és V. G. Vasziljevskij voltak a tanárai. 1893 és 1895 között a berlini egyetemen régészeti tanulmányokat folytat. 1901-től az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Számos munkát írt a bolgár középkorról. Történetírói módszerét illetően pozitivistá. Történetírását a források mély és megalapozott ismerete, az események logikus kifejtése jellemzi. Aból indul ki, hogy a bolgár történelem felkutatásához számos részletkutatás, a források feltárása és alapos feldolgozása szükséges, s e munka eredményeként születhet meg a szintézis. Terve az volt, hogy a legfontosabb kérdéseket sorra feldolgozza. Az első bolgár cárság történetével kezdte tehát kutatásait. S ez a kiindulás, az események pontos, alapos és megbízható felgöngyölítése a IX. század közepétől a bizánci hódításig 37 éves kutatómunkát igényelt. Így végül is kénytelen volt kutatásai körét a középkorral lezárni. Öt kötetben akarta megírni a bolgár állam történetét, ebből kettő jutott volna az első bolgár cárság korára, kettő a második bolgár cárság korára, egy pedig a bizánci hódoltság történetére. „A bolgár állam története a középkorban” első kötete 1918-ban jelent meg, és Borisz koráig tárgyalja az eseményeket. A második kötetet, amelyben a bizánci hódítás koráig terjedő időszakot elemzi, 1927-ig jelenteti meg. 1927-ig más korszakkal nem is foglalkozott. Csak ezután kezd bele a bizánci hódoltság története megírásába, amelyet 1934-ben publikál. Ezt a második bolgár cárság történetének feldolgozása követte. A XIII. század közepéig sikerült megírnia az eseményeket. Ez a munkája halála után negyedik kötetként megjelent; Az ötödik kötet megírására már nem került sor.

Összesen 213 művet publikált, főleg analitikus monográfiákat. A részleteket vizsgáló módszer erősebb oldala volt, mint a szintézis. Ez munkásságának egyik egyoldalúsága, a másik pedig, hogy érdeklődése kizárólag a politika történetére irányult.

Az Első bolgár cárság története c. munkája is részleteket kutató anali-

tikus történészre vall. A IX. századot jelöli meg a kereszténység felvétele korának, és úgy véli, hogy ugyanekkor alakult ki a bolgár nyelv, és a bolgár hatalom etnikai fiziognómiája is. Ez a periódus a bolgár nemzeti jelleg kialakulásának időszaka. Zlatarszki e korszak legfőbb állomásának a bolgár egyház megteremtését tartja. A bizánci krónikák alapján felvázolja a bolgár cárság bonyolult külpolitikai helyzetét, Bizánc és a Német Birodalom között. A kereszténység felvételét Borisz uralkodásának idejére, közelebbről – 865 szeptember 27.-re teszi. A belső helyzet jellemzőjének a birtokosok azon törekvését látja, hogy a hatalmat a saját kezükben összpontosítsák. Ebben az egyházat segítőként használták fel, oly módon, hogy hatalmukat isteni rendeltetésűnek nyilvánították, hasonlóan az uralkodóéhoz, bár elismerték az Isten által felkent személy egyedüli jogosságát a hatalomra, az uralkodásra. Jelentős figyelmet szentelt a bolgárok elődeinek, és a bolgár–szláv együttélés időszakának. A bolgárok elődei részletes leírását a későbbiekben a nacionalista és a profasiszta tábor is felhasználta.

A történeti irodalom vitatja azt az álláspontját, mely szerint a kereszténység felvétele súlyos csapást mért volna az etnikai dualizmusra a szláv elem javára, mivel a szlávokat és a bolgárokat szociális és politikai téren ki-egyenlítette, és a „hun–bolgár kán”-t szláv herceggé változtatta.

Hosszasan elemzi Zlatarszki Borisz és Simeon cár tevékenységét.

Boriszt, mint az uralkodói tekintély eszményének megtestesítőjét ábrázolja, aki „a birtokosokkal szembeni politikájával megsemmisítő csapást mért a bolgár bojárságra, és ezzel együtt a bolgár elemre is” – írja. E megállapítás némi kiigazításra szorul, ugyanis a szláv–bolgár összeolvadás ekkor már meglehetősen előrehaladott szintet ért el. A központi hatalom megteremtésének igénye tette szükségsszerűvé a szláv és bolgár elem közötti különbségtétel el-tüntetését. A keleti egyházhoz való csatlakozást illetően Zlatarszki kiemeli Borisz érdemeit az önálló szláv nyelvű egyház és kultúra elterjesztésében. Külön fejezetet szentel Simeon uralkodásának, amelyet a Bizánc politikai túlsúlya elleni harc jellemez. Szigorú kronologikus sorrendben adja elő a bel- és külpolitikai eseményeket, részletesen sorolja a hadieseményeket. Simeont „Minden bolgár cárja és önkényuralkodó”-jának nevezi.

Az első bolgár cárság utolsó fejezetében Északkelet-Bulgária bizánci fennhatóság alá kerülését tárgyalja. Ebben a fejezetben kísérletet tesz a belső helyzet elemzésére is, s ennek során rámutat a privilegizált, kizsákmányoló osztályok létezésére, a kolostori birtokok növekedésére és az egyház erkölcsi zuhlására. Részletesen elemzi a bogumilok mozgalmát. A bogumil mozgalom megjelenése egyik okaként a bizánci magasabb életszínvonal nemességre

való hatását emeli ki. Ugyanakkor felemeli szavát a bogumilok ellen, és fejtegetéseiben a bolgár egyház oldalára áll.

Zlatarszki az állam gazdasági-társadalmi fejlettségének kérdéseit nem tárja fel, politika történetet ír, s periodizációja is a politika történetből indul ki.

Következtetései az egyházat a feudális intézményeket, magát a feudalizmust illetően a szlavofil iskola hatását tükrözik. A bolgár államot nem feudális, hanem egy sajátos a bizáncihoz hasonló keleti despotikus államként írja le.

Zlatarszki hatása a bolgár történettudományban kétségtelenül nagy. Alkotása ma is nélkülözhetetlen forrásmunka mindenki számára, aki a bolgár történelem régebbi korszakaival akar foglalkozni.

A fenti összefoglalás Niederhauser Emil: A bolgár történetírás kérdései (in: Századok 1955) továbbá Zlatarszki: „Bulgária története a középkorban” c. művének 1972-es szófiai kiadása bevezetője alapján készült.

BIBLIOGRÁFIA

Zlatarszki Vaszil Nikolev: Isztorija na Bölgarszkata dörzsava prez srednite vekove

Tom 1. Pervö Bölgarszkoto carsztvo I. rész

Epoha na hunno bölgarszkoto nadmescsie Szófia 1918. 485 p.

Pervö Bölgarszkoto carsztvo II. rész

Ot szlavenizacijata na dörzsavata do padanete na pervoto carsztvo (852.1018) Szófia, 1927. 894.

Zlatarszki v. n.: Isztorija na Bölgarszkata dörzsava prez srednite vekove

Tom 2. Bölgarija pod vizantijszko vladicesztvo (1018–1187)

Szófia, 1934. 556. p.

Tom 3. Vtoro Bölgarszkoto carsztvo. Bölgarija pri Aszenevei (1187–1280)

Szófia 1940. 637. p.

Vasil N. Slatarski: Geschichte der Bulgaren

Tom. I–II. Von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zur Türkenzeit (679–1369) Leipzig, Verl. Parlapanoff 1918.

Tanulmányok, cikkek

Piszmata na Carigradszkija patirih'' Nikolaja Misztik'' do bölgarszkija car' Szimeon – Szb. M. N. Pr. X (1894), 372–428; (1894) 3–54; XII (1895), 121–211.

Pregled'' na 30- godisnata naucsno-knizsovna dejatelnoszt' prof M. SZ. Drinov. – Szbornicse za jubileja na prof. M. Sz. Drinov. Szofija 1900. 34–76.

Naucsno-knizsovnata dejnoszt' na Ju. I. Venelina i znacsenieto mu za bölgarité. – Letopisz'' na Bölgar. Knizs. Druzsesztvo. III. (1903) 90–160.

Zsitie i zszizn' prepodobnago otca nasego Teodoszija Ternovszkago. – Szb. M. N. Pr. XX. (1904) 1–41.

Voprosz'' o proiszhozdenii bolgarszkogo carja Ivana Alekszandra – Szbomnik'' po szlavjanovédéniju II. Peterburg'' 1906, otdel. otpecs. 1–30.

Mezsdunarodnité otnasenija na Bölgarija pri pôrvité Aszênevci. – Biblioteka na Szlavjanszka beszeda, g. II. kn. 2. Szofija, 1908, 27–64.

Izvestijata za bölgarité v'' hronikata na Szimeona Metafrasza i Logoteta. Isztoriko- kriticsezkó iszlêdvane. – Szb. Ak. Nauk. XXIV. (1909) 1–161.

Imali li szâ bölgarité szvoe letobroenie. – Szpizsanie na Bölgarszkata Akademija na naukité, I. (1911), 1–92.

Kakvi kanonicsezkí knigi i grazsdanszki zakoni e polucsil'' Borisz'' ot Vizantija. – Létopisz'' na Bölg. Akad. na naukite. I. (1901) 76–116.

Bölgarszkoe létocsizlenie. – Izvésztie Otdél. pusz. jaz. i szlov. Peterb. Akademii nauk'', XVII. 1912 kn. 2. 28–59.

Isztorija na bölgarite ot' pojavata im'' v'' Evropa do osnovavane na bölgarszkoto carsztvo na Balkanszkija Poluosztrov''. – Godisnik'' na Szof. Univ. X. (1919–1915). 1–112.

Bulgariens historija till befrielsen. (Nationernas Bibliotek, red. M. Ehrenpreis och A. Jensen). Stockholm 1918. 3–40.

Töj narecsenité "gramoti" na Pincija i negovija szin" Plezo. – Godisnik" na Szof. Universz. XV–XVI. (191–1920) 1–58.

Politicsezkata rolja na Szofronija Vratsanszki prez" ruszsko-turszkata vojna v" 1806–1812 godina. – Godisnik na Szof. Univ. Iszt.-fil. fak. XIX. 1–85.

Alekszandör" II i bölgarszkijat cörkoven" voprosz". – Jubileen szobrnik" v" cseszt" na mitrop Szimeona. Szofija. 1923. 238–254.

Naj sztarijat" isztoriceszki trud" v" sztarobölgarszkata knizsnika. – Szp. na Böl. Ak. na naukite. XXVII, 132–182.

Hronologiceszki red" na po -glavnite szöbitija ot" sztarata bölgarszka isztorija – Malka Enciklopediceszka Biblioteka, no. 11. Szofija 1924. 1–52.

Bölgarszki arhiepiskopi-patriarszi prez" pörvoto carsztvo (do podaneto na isztocsnata mu polovina) – izv. na Isztorics. D.-vo, VI. 49–76.

(A bibliográfia a "Szbornik" v" cseszt' na Vaszil" N. Zlatarszki" Szófia, 1925. című gyűjtemény alapján készült.)

V. N. ZLATARSZKI:

AZ ELSŐ BOLGÁR BIRODALOM (első rész)

1. A bolgár állam megalakulása és megszilárdulása

A szláv-bizánci kapcsolatok a Balkán-félszigeten a VII. század közepéig. — A szlávoknak a Dunától délre fekvő területekre való vándorlása, ami a VII. század elején kezdődött és a VII. század közepéig folytatódott, azzal zárult le, hogy erre az időre már csaknem az egész Balkán-félsziget — kivéve a megerősített tengerparti városokat — sűrűn be volt népesülve szlávokkal. A szláv törzsek közül néhány, amely a félsziget déli részén települt meg, részben önkéntesen, részben fegyveres kényszer hatására, elismerte a bizánci császár fennhatóságát; más törzsek viszont, melyek északon települtek le, meghatározatlan viszonyban maradtak a Kelet-Római Birodalommal. A Császári Kormányzatnak most már az volt a feladata, hogy a szlávoknak a bizánci birodalommal való kapcsolatait és viszonyát szabályozza és rögzítse. Azonban ez békés úton csak azokon a területeken történhetett meg, ahol túlsúlyban volt a görög elem a szlávval szemben és ahol a görögök képesek voltak kulturális tekintetben közvetlenül hatni a szlávokra, azaz a félsziget déli részén. Más területeken viszont, mint elsősorban északon, ahol a görög elem jelentős mértékben kisebbségbe szorult és a bizánci befolyás egészen gyöngye volt vagy pedig a barbárok korábbi betöréseinek nyomán teljesen megsemmisült, a szlávok leigázása nem mehetett végbe békés úton. A szlávok ugyanis az általuk elfoglalt területeket nem úgy tekintették, mint amelyekről Bizánc önkéntesen lemondott, hanem mint hódítással szerzett birtokot, mint kizárólagos tulajdonukat. Ezenkívül azért sem érezték úgy, hogy szorosan kötődnek Bizánchoz, mert társadalmi rendjük alapvetően különbözött a kelet-római birodalométól. Semmiképpen sem cserélhették fel könnyű szívvel szabad, demokratikus alkotmányukat és függetlenségüket a bizánci monarchizmusra és centralizmusra, ami mögött erőszak, szabadságuk elvesztése, sőt jobbágyág leselkedett rájuk. Tekintve, hogy a két társadalmi rend törekvései és céljai között ilyen nagyok voltak a különbségek, természetesen szó sem lehetett a szlávok és a bizánciak között békés egyezkedésről. Kettőjük közül az egyiknek előbb vagy utóbb engednie kellett és nem nehéz megítélni, melyiküké kellett, hogy legyen a győzelem.

Nem kétséges, hogy — bármilyen kedvezőek is voltak a kultúrtörténeti feltételek abban az országban, ahol a szlávok letelepültek — aligha tanúsíthattak jelentős és tartós ellenállást azzal a hatalommal szemben, melyet az ezer esztendőös római—bizánci civilizáció képviselt, egy olyan hatalom, melynek legerősebb fegyvere a kereszténység volt, s melynek befolyása végül a leghatalmasabb népeken is győzedelmeskedett. Magától értetődő, hogy a balkáni szlávok sem térhettek ki ez elől a befolyás elől, mely a legkorábban ott vált megfigyelhetővé, ahol a görög elem a legerőteljesebben képviseltette magát. Ezt legjobban a peloponnészoszi szlávok sorsa mutatja számukra: lehettek bármilyen sokan is, végül mégis görögökké váltak. A macedóniai, tráki és möziai szláv törzsek etnikai vonásainak megmaradása valójában csak azzal magyarázható, hogy e területeken a görög és a római kultúrkör keresztelte és ezáltal kölcsönösen gyöngítette is egymást; az itteni szlávoknak ennek ellenére bizonyára ugyanaz lett volna a sorsa, mint a peloponnészosziaknak, ha önmagukban álló, egymástól elválasztott törzsek lettek volna. A fegyverek és a kulturális befolyás segítségével lassanként bizonyosan asszimilálták és a birodalom más népeivel egybeolvasztották volna őket, ha nem jött volna segítségükre az a fontos esemény, aminek révén egyesülésük megkezdődött és ami egyúttal politikai függetlenségüknek és nemzeti létük eljövendő fejlődésének alapjait is megvetette. Ez a balkáni szlávok történetében olyannyira fontos esemény a Balkán-félsziget első szláv államának megalapítása volt, mely éppen abban az időpontban keletkezett, mikor a bizánci kormányzat arra készülődött, hogy a balkáni szlávok teljes mértékű leigázására, a bizánci császári hatalom rájuk való kiterjesztésére az első lépéseket tegye. Ennek a szláv államnak az alapját azonban egy nem-szláv törzs vetette meg, — a *bolgárok*, akik azonban a későbbi fejlemények következtében a szlávoknak első helyüket át kellett, hogy engedjék és azokkal össze kellett olvadniuk és csupán a nevüket hagyták számukra hátra.

A bolgárok, eredetük és korai történetük. — A bolgár történelem kezdetei után azoknak a középszásiai török népeknek a történetében kell nyomoznunk, melyek a „hun” gyűjtőnéven ismertek, minthogy azok között a török törzsek között, melyeket a VI. századi bizánci írók hunoknak neveznek, olyanok is föl vannak sorolva, melyek később a *bolgár* nevet kapták. Mint ismeretes, a hunok, akik a tunguzok nyomásának a hatására vándoroltak Közép-Ázsiából nyugat felé, a Kr. u. II. évszázad közepén elérték Európa keleti területeit. Körülbelül erre az időre (megközelítőleg a 147. esztendőre) vezethető vissza egy hazai forrás szerint az önálló bolgár történelem kezdete is, azaz a bolgároknak Ázsiából Európába való áttelepülésére és azokon a területeken való letelepülésükre, ahol a történelem az V. század

ΕΤΟΥΧΑΠΟΝΤΕΚ, ΣΥΒΙΝΩ
 ΟΡΟΦΩΜΑΙΩΝΚ, ΒΟΛΓΑΡ
 ΕΠΙΣΥΜΕΩΝΕΚΘΥΑΡΒΟΛΓΑΡ

ΕΠΙΘΕΟΔΩΡΟΛΓΟΤΡΑΚΑΝ
 ΕΠΙΔΙΣΤΡΟΚΟΜΙΤΟΥ

Határköfelirat Simeon cár idejéből, a Római Birodalom és a Bolgár Cárság határán.

első felében találja őket, tudniillik az Azovi-tengertől és a Tanaisz (Don) folyótól keletre fekvő területen. Azonban a bolgár történelem menete e *nép Európában való végleges megállapodásának korában* ismeretlen marad számunkra.

1—4 pp.

A Bolgár birodalom megalapítása a Balkán-félszigeten. Kubrat birodalmának hatalma és jelentősége azonban nem volt tartós. Halála után hamarosan széthullott azokra a különálló hordákra, melyekből össze tevődött és melyek élére mostmár öt fia lépett. Ez a felbomlás belső viszályokat idézett elő, melyek megintcsak vézetes következményekkel jártak az összállamot illetőleg. Mikor a kazárok erős népe rajtuk ütött, a bolgárok képtelenek voltak ellenállni. Kubrat legidősebb fia és örököse arra kényszerült, hogy alávesse magát az új hódítóknak, a másik négy pedig úgy döntött, hogy hordái élén elhagyja hazáját, hogy a kazárok igáját elkerülje. Egyikük, névszerint *Ispërîch* (Asparuch) vagy Aspar-Chruk, törzsével, az unnogundurokkal a VII. század közepén nyugatra vonult azzal a szándékkal, hogy egy biztonságos és az ellenség számára megközelíthetetlen területet keres a letelepedésre. Átlépte a Don, a Dnyeper és a Dnyeszter folyókat és leereszkedett a mai Besszarábián keresztül, ahol egy ideig elidőzött, a Duna torkolatához. Onnan elindulva hamarosan átkelt a Dunán és letelepedett Peukéban, azaz Észak-Dobrudzásban, a mai Nikolicel falu közelében, egy olyan helyen, mely igényeinek tökéletesen megfelelt, mely tehát veszélytelennek és különösen jól védettnek tűnt. Úgy látszik, mind a dunai átkelés, mind a Peukéban való letelepedés a bizánci kormányzat beleegyezésével történt. Ez a feltevés azért jogosult, mert Konstantinus, az akkori császár (641—648), aki éppen az időtájt verte le a macedóniai szlávok felkelését (657) és kötött békét az arabokkal (658), semmiképpen sem engedte volna meg a bolgároknak a birodalomba való belépést, ha letelepülésük ellenséges jelleget öltött volna. Feltehetően ezért fordult Asparuch, — mikor még Besszarábiában időzött, ahol a kazárok hatalmának gyors terjeszkedése miatt semmiképp sem érezhette magát biztonságban, — a császárhoz, hogy a Jusztiniánusz kora óta létező szövetségi szerződések alapján, melyeket apja, Kubrat is megerősített, területet kérjen a letelepedésre, méghozzá föderatív alapon azzal a kötelezettséggel, hogy a birodalom észak-keleti területeit megvédi és a császár fennhatóságát elismeri. Az első időkben, mint ez bizonyított, Ispërîch szigorúan eleget tett a birodalommal szembeni kötelezettségeinek, legalábbis, amíg II. Konsztantin élt, jóllehet a 663-ban kezdődött Itáliával szembeni sikertelen háború, mely a császárt Szirakuzába szólította,

egyrésről és a 665-ben kitört, az arabok ellen vívott háború másrésről, mely Bizánc számára Kisásziában éppoly szerencsétlen következményekkel járt, mint Afrikában, szabaddá tette az utat a bolgárok előtt, minthogy a birodalom északi határai teljesen sorsukra voltak hagyva. II. Konstantinnak Szirakuzában (668-ban) bekövetkezett meggyilkolása után Isperrich kihasználta a birodalom nehéz helyzetét, melyet csakúgy, mint a fővárost teljesen fenyegettek az arabok, és uralmát elkezdte kiterjeszteni Dobrudza déli részeire, amennyiben a Duna mentén rajtaütött a tartományon és mindenütt fosztogatott. A bolgárok viselkedését, akik mostmár nyíltan szembezálltak a császári hatalommal, Bizáncban természetesen figyelemmel kísérték. Mindazonáltal IV. Konstantin (668–685) semmit sem tehetett ellenük, amíg a fővárost az arabok fenyegették. Mihelyt azonban ezek visszavonultak Bizánc alól (678), a császár nyomban elhatározta ennek a visszaszító és tisztátalan törzsnek a kiűzését. A következő évben (679-ben) a császár hadjáratot indított a tengeren keresztül Dobrudzsába, egyenesen a bolgár települések centrumába, azzal a szándékkal, hogy „háború segítségével őrje el őket”. A hadjárat azonban nem érte el célját, mert a bizánciaknak vissza kellett fordulniuk, anélkül, hogy az ellenséggel harcra szállhattak volna és akár csak a legkisebb kárt is okozhatták volna neki. Ez a harc nélküli győzelem felbátorította a bolgárokat és megnyitotta előttük az utat az ország belsejébe. Ezt követően nemsokára elérte Isperrich hordáival a mai Várna területét, ahol úgy döntött, hogy egyelőre marad, minthogy ott biztonságos helyet sejtett maga és népe számára. Ekkoriban kezdték a bolgárok, miután lakóhelyüket megalapították mostmár a Duna, a Balkán és a Pontusz között, uralmukat kiterjeszteni az ott talált szlávokra, akik elismerték a bolgár kán fennhatóságát, azt követően, hogy egyezséget, egyfajta szövetséget kötöttek a bolgárokkal, melynek célja a Bizánc elleni közös harc és bizonyos, szövetségeik iránti kötelezettségek teljesítése volt. Ettől az időtől fogva a kormányzati hatalom a bolgárok kezében maradt; azonban belügyeit tekintve mindkét nép megőrizte teljes önállóságát és egymástól egészen elkülönülve élt, ami abból is kiderül, hogy a szlávok az állam megalapítása után még hosszú ideig élesen elkülönültek a bolgároktól. E szövetség folytán a bolgárok mint vezető és uralmon lévő nép központi helyzetet foglaltak el a möziai szláv törzsek között az általuk létrehozott birodalomban. E törzsek egyikének, a „szeverinusoknak”, akiket a Verega-szorostól (Csalkavak-szoros) a Balkán keleti szorosaiig terjedő területen telepítettek le, az volt a feladata, hogy a szorosokat megvédjék a rómaiak ellen. A másik hét törzset délnyugaton telepítették le, hogy az avarok ellen védelmezzék a

határokat. Ispersch a maga népével a Sumla mellett fekvő kaspicsáni fennsíkon állapodott meg, ahol egy a mai Aboba falu közelében lévő megerősített tábor megteremtésével, melynek területe megközelítőleg 23 km² volt s melyet magas fal és árok vett körül, megvetette az alapját a bolgár kánok későbbi rezidenciájának, mely a bizánci krónikásoknál Pliszka (Πλιθιοβια) néven szerepel.

Igy keletkezett a 679-es év táján a Balkán-félszigeten egy új állam, melyet a rómaiak „Bulgáriának” neveztek el arról a népről, amelyik megalapította és megszervezte. Mindezek folytán ez az állam kezdetben teljesen ázsiai jellegű is volt. Élén az uralkodó állt, aki a pogánykorból származó feliratok szerint a „magasságos, nagy” jelzőkkel ellátott *Chan* vagy *Kán* nevet viselte; sőt, a görögöknél „isteni fejedelemnek” (Gottesfürst) nevezték. Az uralkodó után a legmagasabb méltóság a *kafkán* volt, aki a legbizalmasabb tanácsadó tisztjét töltötte be, valamint a *tarkán*, a tartományi helytartó; a helyi körzetek vezetőjét fejedelemnek (comes, knes) nevezték. Ezeket a tisztségeket a nemesek látták el, akik két osztályra bomlottak: a felsőbb osztályba tartoztak a *boljárók*, az alsóba a *bagainok*. Azok, akik különleges érdemeikkel kitűntek, különféle címeket kaptak, mint a bogotur, a kolovrat és egyebek. A néptömeg kisebb szláv és bolgár eredetű törzsekből vagy nemzetségekből állt, melyeknek saját nevük volt. Mindamellett a szláv törzsek megtartották saját fejedelmeiket (knes-ek), akik a helyi seregek élén álltak és néha a comes-i méltóságot is betöltötték. Az állam védelmének feladatát megosztották a két nép között: a bolgárok alkották a lovasságot, akik szigorú fegyelmük és harcias szellemük által tűntek ki, a szlávok pedig, akik gyakorlatként szolgáltak, azt kapták feladatul, hogy az ország határait védjék. Minthogy az állam megalapításával megkezdődött a dunai bolgárok történelme, ezt követően hamarosan ezt a híres időpontot (a 679-es esztendő) már mint saját történelmi korszakuk kezdetét fogták fel, és ettől az évtől, azaz a 701. hold- vagy a 680. napévtől kezdték az időszámításukat (700 holdév = 679 napév), és megtartották régi naptáruk sajátosságait, azaz a tizenkétéves körforgást és a holdéveket.

Miután Ispersch az újonnan alapított állam belső rendjét megszervezte, egy olyan államét, melynek határa északon a Duna, keleten a Fekete-tenger, délen a Balkán-hegység és nyugaton az Iszker volt, támadásba kezdett a legközelebb fekvő bizánci területek ellen, minek során számos foglyot is hurcolt haza magával. A gyakori rajtaütések, melyek rablással és pusztítással párosultak, végül arra ösztönözték a gyöngye Konsztantin császárt, hogy békét kössön a bolgárokkal és kötelezettséget vállaljon évenkénti

adó fizetésére. Ez a szégyenletes szerződés, melyért egy bizánci krónikás éles hangon megrója a császárt, mindenestre felfogható volt úgy is, mint egy az egykori birodalmi területen létrejött új állam hivatalos elismerése és meghatározta egyúttal a Bizánc és Bulgária közötti politikai kapcsolatokat is.

10–15. pp.

A hellenizálás kora

A bolgárok szociálpolitikai helyzetének megváltozása. – Már V. Alexius császár uralkodásának első éveiben betörték az országba a normannok az Adria felől Robert Guiskarral az élükön s rövid időn belül meghódították az egész Vardartól nyugatra fekvő vidéket, és csak öt éven át tartó szakadatlan háborúskodás után (1081–1085), melyet nagy pusztítások és fosztogatások kísérték, vonultak el ismét. Azonban alighogy Nyugat-Bulgária felszabadult a normann megszállás alól, az ország keleti felében újból fellángolt a harc, melyet a dél-bulgáriai paulikiánusok nagy felkelése idézett elő, melynek központja Beljatovo volt, egy Szrednagorában, Philippopeltől északra fekvő erdőitmény és melynek élén a paulikiánus Philippopeli Traulosz állott, egy a császár közvetlen környezetébe tartozó férfi. A felkelés gyorsan tovaterjedt a Balkán-hegység északi részére is, mert a felkelőkhöz hamarosan csatlakoztak a pecsenegek és a kumánok hordái is, akik között sok bolgár is volt. Alexiosz császárnak hosszadalmas és súlyos harcokat kellett vívnia, míg végre sikerült úrrá lennie a felkelőkön és a tehetséges hadvezér, Gregor Pakuriánosz segítségével hosszú időre megszabadulnia a „birodalom rablói-tól és pusztítóitól” – a pecsenegektől (1090) és a kumánoktól (1094). Végül meg kellene még említenünk a keresztetek első hadjáratát (1096), mely a Balkánon át vezetett és mely a lakosságban nagyon rossz emlékeket hagyott, ami bulgáriai fosztogatásaira vezethető vissza. Mindezek az események súlyos károkat okoztak a nép anyagi helyzetében.

A XI. század végén, elsősorban Nyugat-Bulgáriában, gyökeresen megváltoztak a bolgároknak a bizánci birodalommal való kapcsolataik, minthogy az idők folyamán az államigazgatás közös rendszere mindenre kiterjedt, míg az ország keleti részének leigázása kezdettől fogva inkább névleges maradt. Először az ország polgári közigazgatását változtatták meg. I. Alexiosz császár hatalomrajutásáig Bizáncban Bulgáriát valamiféle egésznek tekintették, és így közvetve el is ismerték az egykori bolgár állam egységes voltát, ami a

szkopjei stratégá (helytartó) címében: egész „Bulgária” „fejedelme vagy satrafája” („Dux oder Satrap”) is világosan kifejezésre jutott. A XI. század nyolcvanas éveitől azután ez a cím teljesen eltűnik és I. Alexiosz császár a testvérét, Hadriánoszt a „Nyugat Domesztikoszává” nevezi ki, egy olyan címet kap, melyet Gregor Pakuriánosz, Bulgária előző helytartója is viselt. Hogy a közigazgatás többi ágazatában egyéb változások is végbementek-e, egyelőre még nem bizonyos. Kétségtelen azonban, hogy a hozott intézkedések kihatottak a lakosság gazdasági-társadalmi helyzetére.

A bizánci birodalom, melyet európai oldalról a pecsenegék és a kumánok, ázsiai oldalról pedig a törökök, szeldzsukok szorongattak, gyakran küldött különleges katonai hivatalnokokat Bulgáriába, hogy a védelméhez szükséges erőket összehozzák, ami a lakosságot általában arra sarkallta, hogy a környező erdőkbe és hegyekbe meneküljön. Leginkább az adóemelések miatt szenvedett a lakosság, mert a kisparasztoi tulajdona éppúgy, mint a közösségi tulajdon teljesen felszámolódott, azonkívül a kormányzat lefoglalta az összes egyházi javadalmat és a nagybirtokot vagy pedig a paraszti javak a nagybirtokosok kezébe kerültek. Ehhez járult még a görög egyház oldaláról kiinduló nyomás is. Maga ochridai Theophylaktosz érsek próbálta ugyan megvédeni az egyházi jogokat, nem érzett azonban szánalmat a szolgásgorba döntött nép iránt, inkább valamiféle megvétést.

A bogomilok mozgalma a XI. és a XII. században. – A bogomilok mozgalma egyáltalán nem tűnt el az után a hatalmas változás után, mely a X. században Péter cár uralkodása idején Bulgáriában életre hívta. A XI. század végén és a XII. század elején befolyási övezetük kiterjedt egész Nyugat-Bulgáriára; azonban Sredec-ben és Philippopolben is találkozunk velük. A szekta két „egyházra” szakadt, az úgynevezett „bolgárra” (Macedóniában) és a „dragourtira” (Trákiában). A bizánci uralom első idejében látszólag békében és nyugton maradtak, míg a konstantinápolyi kormány rendelkezései meg nem sértették a nép nemzeti érzését és míg a patriarchátus tanúkkal szemben toleráns maradt. I. Alexiosz császár idején azonban egész más fordulatot vettek a dolgok. Az ország súlyos társadalmi-gazdasági helyzete, azok a szigorú intézkedések, melyeket az országra gyakorolt bizánci befolyás növelése érdekében hoztak, főként a népnek az egyház által történő hellenizálása céljából, és végül az a vallásos-aszkétikus szellem, ami Nyugat-Európából került át Bulgáriába és amit a keresztések hoztak az országba, – mindez a bogomilok karjába hajtotta a népet; ott talált vigaszra. Figyelemreméltó, hogy a mozgalom élére mostmár az alsó klérus állt, azaz főképpen a szerzetesség, mely származása szerint bolgár lévén azokat a ve-

szélyeket és pusztulást, melyek a felső (görög) papság részéről a népnek kiutottak, jobban megérthette. Végül nagy zavargásokra és felkelésekre került sor Macedóniában, melyek elsősorban a felső papság és javai ellen irányultak és melyeket Bazilosz és egy bizonyos Lazarosz nevű szerzetes vezetett.

A bogomilek elleni reakció és a bolgár nép helyzetének rosszabbodása.

– Amíg I. Alexiosz császár a keleti háborúkkal volt elfoglalva, melyekkel egyidőben nyugaton is hadat kellett viselni a tarenti Boemund ellen, aki 1107-ben ismét nagy normann sereggel érkezett a Balkán-félszigetre, „a bogomilok tanítása – mint lánya Anna Komnena megállapítja – csaknem mindenütt elterjedt. Egy bizonyos Bazilosz nevű szerzetes tizenkét tanítványával, akiket apostoloknak neveztek, nagyon értett ahhoz, hogy istentelenséget prédikáljon. Sok embert magával ragadott, mindenkit átítatott istentelenségével és ez a Rossz az elharapódzó lángok gyorsaságával ragadott meg számos lelket”.

A szekta számos követőre talált még a legtekintélyesebbek között is. A bogomilok sikerei végül már komoly aggodalmakat kezdtek ébresztetni a bizánci kormányzatban. Éppen ezért I. Alexiosz császár, mihelyt Boemund halálával (1111) nyugaton megszűnt a veszély, figyelmét erre a szektára irányította és nyíltan üldözésébe fogott, mígcsak legfőbb vezetőjét, Baziloszt foglyul nem ejtették, Konstantinápolyba nem szállították és itt börtönbe nem vetették; mikor aztán csődöt mondtak az arra irányuló kísérletek, hogy rávegyék tanai visszavonására, 1118-ban a konstantinápolyi cirkuszban (Rennplatz) elevenen elégették.

A mozgalom azonban nem semmisült meg vezetőjének eltávozásával. A kormány türelmetlensége az egyház, a köz- és pénzügyi hivatalnokok minden önkényes eljárását támogatta. Ez arra készítette a lakosságot, hogy méginkább védelmet és vigaszt keressen a bogomilok tanításában és közösségi életében, és így azt figyelhetjük meg, hogy – azok a beszámolók alapján, melyekre a mogleni szent Hilarion életrajzában (Vita) bukkanunk – a bogomilok a XII. század második felében is éppen olyan nagy befolyással voltak a népre, mint korábban.

I. Alexiosz császár utódainak, Joannesznak és Manuel Komnennak az uralkodása alatt (1118–1143–1180), akik az általa megkezdett politikát energikusan folytatták, nem javulhatott a bolgár nép társadalmi-politikai helyzete, és további szenvedéseket kellett elviselnie, mint pl. a keresztieseknek a második kereszteshadjárat során (1147) az országon való átvonulását, továbbá a vad kumánok újabb betöréseit (1124) és emellett viselnie kellett annak a számos háborúnak minden terhét, melyet Bizánc a félszigeten a

normannok, a szerbek és a magyarok ellen viselt. Csak evvel magyarázható, hogy a bolgárok nem vettek részt abban a belső harcban, mely több mint ötven éven át folyt a Balkánon és amely számos vonatkozásban döntő volt a délszlávság sorsát illetően. És ez még mind nem elég, Joannesz és Manuel Komnen uralkodása idején még tovább romlott a lakosság már amúgy is súlyos helyzete. Arra kényszerült, hogy vagy áttelepül a városokba, ahol a proletárok számát növeli vagy lekötelezi magát a földbirtokosoknak és ezáltal elveszti korábbi szabadságát. Hogy mennyire kifejezésre jutott ebben az időben a népnek és nemzeti létének elnyomása, abból is látható, hogy a „Bulgária” nevet teljesen használaton kívül helyezték és a bizánci dokumentumokban és írásművekben a régi „Mözia” vagy „Sagori” elnevezéssel helyettesítették, a bolgárokat pedig „öziaiaknak” nevezték vagy a köztük elszórtan élő vallachok nevével illették. A görögök tehát a XII. század végén Bulgáriát birodalmuk egy részének tekintették.

Péter és Asszen felkelése. – A bolgár nép, ha elnyomták is, nem tudott közömbös maradni életének hatalmas változásaival szemben; emlékezett a múltra és nem vesztette el nemzeti önállóságának tudatát sem, lelkében tovább élt a politikailag önálló élet utáni vágy. Míg azonban a bizánci trónon a hatalmas és rettegett Komnenek ültek, a felkelésre tett minden kísérlet hiábavaló volt. Mihelyt azonban Manuel császár halála után a birodalom gyors felbomlása bekövetkezett és a birodalom minden távoli részében fűjni kezdett a széparatizmus szele, minek során egyes területek elvesztek és a birodalmat egyrészt a normannok, másrészt a magyarok kívülről megtámadták, a bolgárok sem szalasztották el a felkelésre kínálkozó kedvező alkalmat. Az előkészületeket már első Andronikosz Komnen uralkodása idején (1184–1185) megtették és a felkelés nemsokkal a tehetségtelen II. Iszak Angelosz (1185–1195) trónralépése után kitört, mégpedig Észak-Bulgáriában, ahol a bizánci befolyás és hatalom már felettebb meggyengült és ahol új nyugtalan, a lázadás szellemével átítatott elemek folyamatos odaáramlása révén a nemzeti öntudat sokkal jobban megmaradt, mint Nyugat-Bulgáriában. A szabadság szelleme itt sohasem aludt ki, sem a néptömegekben, sem a bojárok rendjében, akiknek képviselői mint független urak a váraikban éltek, melyek hegyeken épültek és melyek körül a nép nehéz időkben összegyűlt és ahol védelmet keresett. A felkelés élére, melyhez a vallachok is csatlakoztak, két bojár állt, a két testvér: Péter és Assen (Assan), akiknek mellékneve (ragadványneve) Belgun volt; két bevehetetlen vár, Carevic és Trapezica urai, melyek Trnovóban a Jantra mellett feküdtek. Mindketten arra törekedtek, hasonlóan a korabeli bizánci nemességhez, hogy szuverén

pozícióra tegyenek szert. Mikor azonban kérésüket Bizáncban megvetéssel elutasították, hazatérésük után összegyűjtötték a népet szent Demetriusz templomában és az egyház által is támogatva ünnepélyesen nyilatkozatot tettek szabadságuk visszaszerzésére. Ebben a következő állt: „Isten kegyeskedett a bolgárok és a vallahok szabadságát visszaadni és elhatározta, hogy leveszi róluk a hosszú éveken át viselt igát, mely a keresztény mártírt, Demetriuszt is arra ösztönözte, hogy a püspöki várost, Szalonikit és annak templomát elhagyja, ne éljen tovább együtt a görögökkel és a nép ügyéhez csatlakozzon, hogy segítségére legyen.” Majd így folytatták: „Hogy a népet még jobban lelkesítsük, eljött hát a döntő pillanat, mikor már nem szabad tovább várakozni, mikor határozottan fel kell lépni a görögök ellen; ha azonban az elkövetkező háború során görögök foglyulejtésére kerülne sor, semmilyen feltételek között sem szabad akárkit is életben hagyni, hanem mindenkit, aki fogságba esik, könyörtelenül le kell verni és meg kell semmisíteni; váltságdíj ellenében sem szabad senkit szabadon bocsátani, sem a kérésnek vagy könyörgésnek engedni, semmitől sem szabad meglágyulni, akár a kemény gyémánt, hanem minden foglyot agyon kell verni.” Az előkészületeket ilymódon megtéve, Péter és Assen általános lelkesedés közepette kibontotta a felkelés zászlóját (1185). A két testvér nagyon ügyesen vezette a felkelést, és az hamarosan kiterjedt a Balkántól északra fekvő egész vidékre.

A bolgár függetlenség kikiáltása. – A felkelők először Preszláv felé vonultak és a város bevételére tett balsikerű kísérlet után betörték Trákiába. A felkelés első sikerei a feudális autokráciának a központi hatalommal szemben vívott, már említett harcán kívül a következő körülményekre vezethetők vissza, melyeket a felkelés vezetői kétségtelenül mérlegeltek:

1. A magyaroknak a birodalom elleni inváziója az 1183-as és az azt követő években, mikor bevették Belgrádot és Branyicsevót, sőt Nisen keresztül Sredecet is elérték, ahonnan rilai szent János vallását Gran városába átültették.
2. 1185. júniusában a szicíliai normannoknak a bizánci birodalomba való betörése, melynek során Durazzót, augusztusban Szalonikit és azt követően Szerrész és Amphipolisz városát elfoglalták és elérték Moszinopoliszt (a mai Gjumürdzsinát). Azonban 1185. november 7-én Alexiosz Vranasz bizánci hadvezér tönkrevverte és a félszigetről elűzte őket.
3. Kétségtelen, hogy a bolgároknak leginkább az az összeesküvés jött kapóra, mely a normannok legyőzőjének nevéhez fűződik, aki – a felkelő bolgárok ellen harcba szólító parancs vétele után, – összevonta a csapatait Adrianopelben és kikiáltotta magát császárnak. Mihelyt a bizánci császár, Iszak Angelosz a bitorlót le-

győzte (1186), haladéktalanul a bolgár lázadók ellen vonult. Péter és Assen a Balkán-hegység hágóiba húzódtak vissza, ahol állásaikat megerősítették és várták az ellenséggel való összeütközést. Mindazonáltal a császárnak sikerült a bolgárok számára észrevétlenül átkelnie a Balkánon és a táborukban váratlanul hátba támadnia őket. A felkelők serege vereséget szenvedett és szétszóródott, a két vezér a Dunán át a kumánokhoz menekült. Minthogy a császár úgy vélte, a felkelés egyes személyek műve, mégpedig a két testvéré és követőiké, nem pedig kiterjedt népmozgalom, megelégedett azzal, hogy az útjába eső gabonaföldeket elpusztítsa és aztán a lehető leggyorsabban visszavonult Konstantinápolyba.

Ezalatt Péter és Assen rábírták a kumánokat, hogy vonuljanak hadba a görögök ellen, ennek fejében pénzt adtak nekik és megígérték, hogy átvonulhatnak a Balkán-hegységen, kedvükre fosztogathatják a bizánci területeket és fogságba vethetik a lakosságot. A kumánok örömezt elfogadták ezt a javaslatot és 1186 őszén Péter és Assen — a kumánok tömegei által támogatva — ismét megjelent Észak-Bulgáriában és elfoglalta a Duna és a Balkán között fekvő, a görögök által elhagyott vidéket. A kumánok gyorsan átkeltek a Balkán-hegységen, majd rabolva és fosztogatva betörték Trákiába. A görögök arra irányuló próbálkozásai, hogy elűzzék őket, sikertelenek maradtak és a bizánci császárnak amellet kellett döntenie, hogy ismét hadat viseljen Észak-Bulgária ellen, ahol a felkelés vezetői jól megerősítették állásaikat. Viszonylag nagy kerülőutat választottak — Sredecen keresztül —, mely azonban éppen az előrehaladott évszakot tekintve kényelmesebb volt. A hamarosan megkezdődő tél miatt azonban nem jutottak tovább.

Csak 1187-ben, a tavasz beköszöntésekor folytatta a császár a hadjáratot, mikoris átkelt a hegységen a slaticai szoroson át Timovo irányába. Lovecnél azonban feltartóztatták és a város három hónapig tartó sikertelen ostroma után vissza kellett térnie fővárosába. Ekkor fegyverszünetet kötött, egyrészt, mert meg volt róla győződve, hogy nincs már abban a helyzetben, hogy a felkelést leverhesse, másrészt pedig azért, mert ugyanabban az időben a szerb fejedelem, Nyemanja István (1170–1196), aki Péterrel szövetséget kötött, időközben elfoglalta Nist és néhány bizánci területen fekvő erődítményt szétrombolt. A fegyverszünet megerősítése végett Péter és Assen elküldték öccsüket Joanicát mint kezeset Konstantinápolyba. Hogy a fegyverszünet révén a császár Észak-Bulgária különválását elismerte-e, nem ismeretes; mindenesetre mind a felkelés vezetői, mind a bolgár nép úgy tekintették, mint a Duna és a Balkán között fekvő vidék függetlenségének hallgatólagos elismerését és ezért a második bolgár birodalom megteremté-

sének idejét is át kell tennünk az 1187-es évre; egy bizonyos Bazilioszt
Tmovóban felszenteltek a bolgár egyház önálló és független érsekévé.

90.–98. p.

(in: V. N. Slatarski: Geschichte der Bulgaren

Tom 1. Von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zur Türkenzeit
(679–1369) Leipzig, Verl. Parlapanoff. 1918)